

วารสารวิชาการ

ศิลปวัฒนธรรมอีสาน

สาขาศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏแห่งประเทศไทย
กลุ่มภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ปีที่ ๑
ฉบับที่

๑

(มกราคม - มิถุนายน 2563)

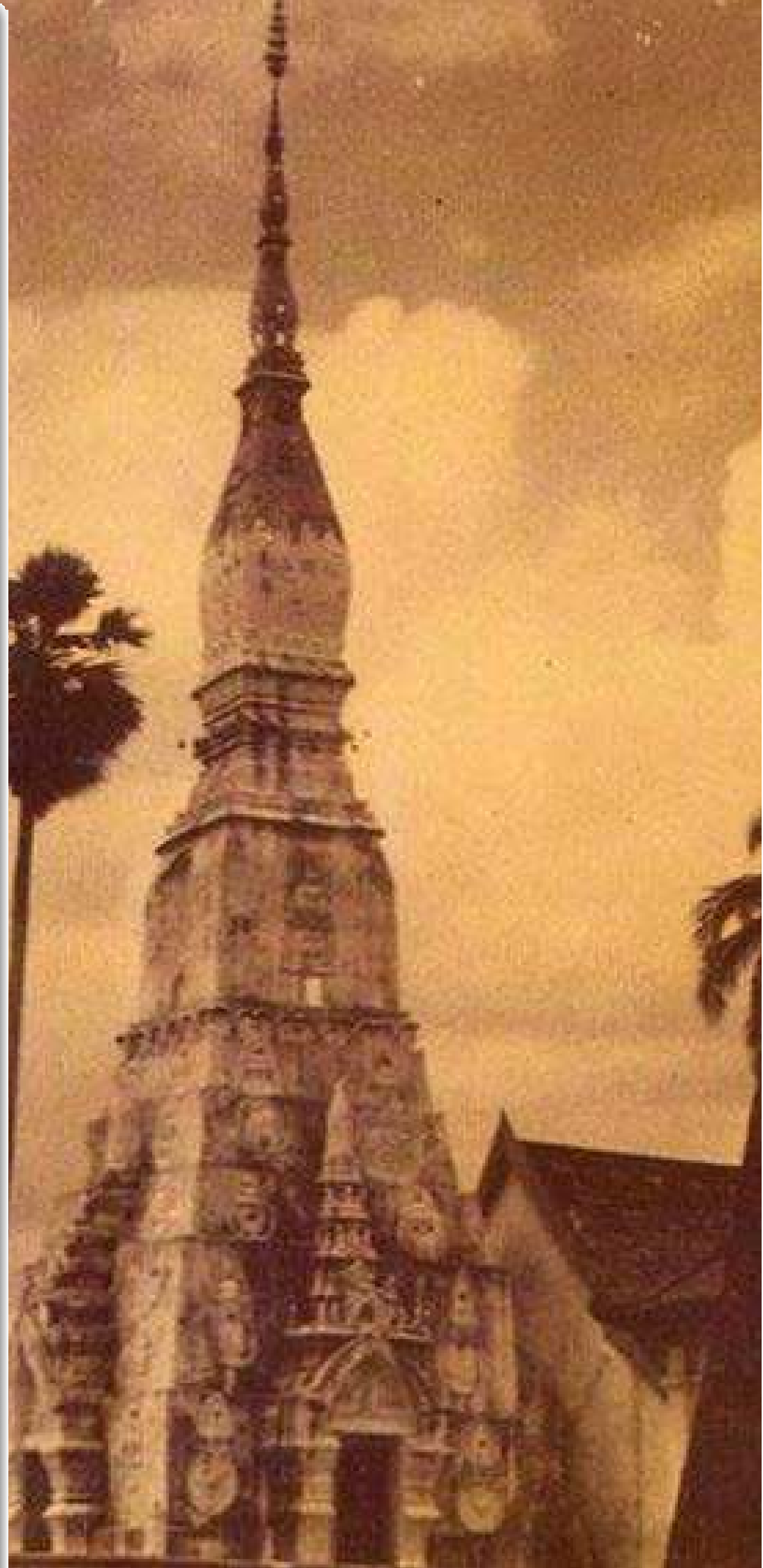

ศิลปวัฒนธรรมอีสาน

อีสาน

ISSN : 2697-6463

Journal of Isan Arts and Culture

พระธาตุเชิงชุม: ความเป็นมาและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

Phra That Choeng Chum:
Background and Historical Development

พจนนารามณ์ เขจรเนตร*
Pojjahnawaraporn Khejonnet

* นักวิชาการศึกษา สถาบันภาษา ศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

บทคัดย่อ

พระธาตุเชิงชุมหรือพระธาตุเชิงชุม เป็นโบราณสถานสำคัญแห่งหนึ่งของภาคอีสาน และเป็นพุทธเจดีย์ที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งในอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง เนื่องด้วยมีปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง “อุรังคธาตุ” กล่าวถึงการเสด็จโปรดเวไนยสัตว์เมื่อวันปลายพระชนม์ชีพของพระสมณะโคตม แสดงถึงการเข้ามาประดิษฐานของพระพุทธศาสนาในดินแดนแถบนี้ วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่กล่าวมา แสดงให้เห็นถึงสารัตถะคติชนความเชื่อของผู้คนที่ยอมรับพระพุทธศาสนา พร้อมกับการดัดแปลงศาสนสถานเดิมของวัฒนธรรมเขมรเป็น “พระธาตุ” หรือ “อุเทสิกเจดีย์” ในทางพระพุทธศาสนาพร้อมกับการเล่าเรื่องอิงวรรณกรรมประกอบว่า เป็นสถานที่ประทับชุมนุมรอยพระพุทธบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสี่พระองค์ ก่อให้เกิดรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมได้รับการรังสรรค์ขึ้นด้วยความศรัทธาของผู้คนรวมถึงการทำหน้าที่ “ข้าพระธาตุ” หรือ “ผู้ปฏิบัติ” ในการทำหน้าที่ปฏิบัติทำนุบำรุงรักษาและยกผลประโยชน์ต่อองค์พระธาตุเชิงชุม กลุ่มข้าพระเหล่านี้ทำหน้าที่สืบทอดมาในรูปแบบของชุมชนศรัทธาเค้าและชุมชนศรัทธาวัดในปัจจุบัน

คำสำคัญ: พระธาตุเชิงชุม, พัฒนาการทางประวัติศาสตร์, พื้นศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนา, ลักษณะทางสถาปัตยกรรม, ผู้ปฏิบัติพระธาตุ

Abstract

Phra That Choeng Chum or Phra That Chiang Chum where is an important archaeological site of the Isan region and there is an important Chedi in the Mekong Sub-region. Since Phra That Choeng Chum was appears in “Orang-Kha-That” literature that refer to the end of Samana Godom’s life and his highness to the animals that represent to The Buddhism get in this area. Abovementioned of literature shows the essence of folks and beliefs of peoples who accepted Buddhism along with the transformation of religion into the original of Khmer Culture to “Phra That” or “Uthesika Chedi”. In Buddhism, along with the narrative of the literature base on this place where the gathering of the Four Buddha’s footprint and the composition of architecture that has been created with people’s faith, including the duty of “Slave” or “Practitioner” in the act of preserving the benefits of Phra That Choeng Chum. These groups act in the form of faith communities and the community faith the temple today.

Keywords: Phra That Choeng Chum, historical development, holy area, the composition of architecture, slave

พระธาตุเชิงชุม: ความเป็นมาและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์

พจนนราภรณ์ เจริญเนตร

บทนำ

พระธาตุเชิงชุมหรือพระธาตุเชิงชุม เป็นพระธาตุสำคัญแห่งหนึ่งของภาคอีสาน และเป็นศูนย์รวมใจของชาวสกลนคร การศึกษาหลักฐานทางสถาปัตยกรรมพบว่า องค์พระธาตุเชิงชุม ถูกสร้างทับซ้อนกัน ๒ ระยะ กล่าวคือ ระยะแรกองค์พระธาตุ มีลักษณะเป็นปราสาทหินในวัฒนธรรมเขมร มีลักษณะปราสาทหินก่อด้วยศิลาแลง กรอบประตูทำด้วยหินทราย ที่กรอบประตูด้านทิศตะวันออกพบจารึกอักษรขอมโบราณ กล่าวถึงการแบ่งเขตการปกครองที่ดินแก่หัวหน้าหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านและการกัลปนา ทาส สัตว์เลี้ยง พืช ที่นา แต่ทว่าสถานการณ์จากการกำหนดอายุจารึกทำให้ทราบว่า พระธาตุยุคแรกถูกสร้างขึ้นมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ ระยะต่อมาได้รับการดัดแปลงให้เป็นพระธาตุเจดีย์ในสถาปัตยกรรมล้านช้างอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๔ โดยวิธีการก่อรอบ มีความสูงประมาณ ๒๔ เมตร ฐานกว้าง ด้านละ ๖ เมตร มี ๕ ส่วน คือ เรือนธาตุ องค์ระฆัง บัวรดเกล้า (แอมซัน) ยอดบัวเหลี่ยม ปลียอดโดยมีฉัตรเป็นส่วนประกอบประดิษฐาน บนยอดสุดขององค์พระธาตุ พร้อมกับการเชื่อมโยงให้เข้ากับตำนานพระเจ้าเลียบโลกและอรัญคันทาน วรรณกรรมอิงเรื่องราวพระพุทธศาสนาชิ้นสำคัญของบ้านเมืองในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง กล่าวถึงการเสด็จโปรดเวไนยสัตว์ และการประทับรอยพระพุทธรูปขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นการเผยแพร่และประดิษฐานพระพุทธศาสนาเหนือดินแดนแถบนี้ภายหลังจากที่วัฒนธรรมเขมรในพื้นที่เริ่มเสื่อมลงไปตามศูนย์กลางของอาณาจักร

ร่องรอยหลักฐานทั้งหมดที่พบยืนยันให้เห็นว่าพระธาตุเชิงชุมถูกสร้างให้เป็นศาสนสถานหลักประจำเมืองที่มีความสำคัญ นอกจากเรื่องรูปแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมแล้วยังปรากฏเรื่องราวของการเคลื่อนย้ายของผู้คนที่คอยทำหน้าที่ในการทำนุบำรุงปฏิบัติดูแลรักษาองค์พระธาตุเชิงชุมที่เกิดขึ้นจากการอุทิศหรือการกัลปนาอีกด้วย โดยที่ผ่านมาข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดีของวัดพระธาตุเชิงชุมได้รับการเผยแพร่อยู่บ้างหากแต่ยังไม่ละเอียดครอบคลุมและเป็นที่รู้จักของชาวสกลนครและประชาชนทั่วไปมากนัก ผู้เขียนจึงได้พยายามที่จะศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัดพระธาตุเชิงชุม จากเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่างๆ ที่มีอยู่ค่อนข้างจำกัด และนำข้อมูลเหล่านั้นมาเรียบเรียงเป็นบทความ เพื่อเป็นการเผยแพร่องค์ความรู้เกี่ยวกับพระธาตุเชิงชุม เอื้อประโยชน์ต่อการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่ความก้าวหน้าทางวิชาการด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่นสืบไป

ประวัติศาสตร์เมืองสกลนครกับองค์พระธาตุเชิงชุม

เมืองสกลนคร มีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติของเทือกเขาภูพานและหนองหานเหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ และเกิดการอพยพเข้ามาของผู้คนจากหลายกลุ่มชาติพันธุ์กลายเป็น “เขตสะสมทางวัฒนธรรม” นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และการรับเอาอิทธิพลทางความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม ในสมัยวัฒนธรรมสมัยทวารวดี วัฒนธรรมเขมร วัฒนธรรม ล้านช้างและรัตนโกสินทร์ ตามลำดับ ดังพบหลักฐานทางโบราณคดีเก่าแก่ นับตั้งแต่การเป็นชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ และพัฒนาการมาสู่การเป็นชุมชนเมืองในสมัยทวารวดี เขมร ล้านช้าง และรัตนโกสินทร์โดยลำดับ โดยมีองค์พระธาตุเชิงชุมเป็นศูนย์กลางของชุมชน

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในพื้นที่อำเภอเมืองสกลนคร พบหลักฐานเก่าแก่ถึงสมัยวัฒนธรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์ในกลุ่มวัฒนธรรมบ้านเชียงสมัยปลายมีอายุราว ๓,๐๐๐ – ๑,๕๐๐ ปี ดังมีการค้นพบเศษภาชนะเครื่องปั้นดินเผา ตะกรันจากการถลุงเหล็ก ร่องรอยอุตสาหกรรมการผลิตเกลือ ในบริเวณสำนักสงฆ์พระศรีอารีย์ ริมหนองหาร บ้านดอนเหล่าทัพ ตำบลจั่วว่อน อำเภอเมืองสกลนครจังหวัดสกลนคร ห่างจากตัวเมืองเก่าสกลนครประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร แสดงให้เห็นถึงการกระจายตัว ของกลุ่มวัฒนธรรมบ้านเชียงและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในบริเวณลุ่มน้ำหนองหาน อำเภอเมืองสกลนครอีกด้วย ครั้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เป็นต้นมา ชุมชนสังคมเกษตรกรรมพัฒนาเข้าสู่ชุมชนเมืองในวัฒนธรรมสมัยทวารวดี เริ่มมีการติดต่อกับชุมชนภายนอกโดยเฉพาะการนับถือพระพุทธศาสนา หลักฐานสำคัญ ประกอบด้วย ใบเสมาหินทรายที่มีลวดลายเฉพาะในแบบวัฒนธรรมทวารวดีบริเวณภาคอีสานเท่านั้น คือ ลายในสันสลูปและหมอนน้ำปูลงฆฏะ และนอกจากนี้ยังพบประติมากรรม พระพุทธรูปหินทราย ภายในองค์พระธาตุเชิงชุม และบริเวณบ้านนาอ้อย อำเภอเมืองสกลนครรวมไปถึงบริเวณวัดกลางศรีเชียงใหม่ และวัดมหาพรหมโพธิราช บ้านท่าวัด ตำบลเหล่าปอแดง อำเภอเมืองสกลนครด้วย

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อิทธิพลของวัฒนธรรมเขมรแผ่อิทธิพลขึ้นมา ครอบคลุมถึงบริเวณที่ราบลุ่มหนองหาน ปรากฏหลักฐาน เช่น รูปแบบการวางผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมของเมืองโบราณสกลนคร และสถาปัตยกรรมทางศาสนา ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ อาทิ ปราสาทภายในองค์พระธาตุเชิงชุม ปราสาทนารายณ์เจงเวง ปราสาทดุม โดยมากพบว่า อยู่ในวัฒนธรรมเขมรสมัยบาปวน (ราวพุทธศักราช ๑๕๕๓ – ๑๖๒๓) ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยนครวัด (ราวพุทธศักราช ๑๖๕๐ – ๑๗๑๘) ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อิทธิพลวัฒนธรรมเขมรเริ่มเสื่อมคลายอำนาจลงไปจากที่ราบลุ่มหนองหาน เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๑ – ๒๒ เป็นต้นมา สกลนครเริ่มเข้าสู่สมัยวัฒนธรรมล้านช้าง ถึงแม้ว่าวัฒนธรรมเขมรเริ่มเสื่อมอำนาจหมดจากสกลนครแล้วก็ตาม แต่ยังคงปรากฏหลักฐานความสืบเนื่องทางวัฒนธรรม อาทิ พระพุทธรูปหินทรายปางนาคปรกภายในองค์พระธาตุเชิงชุม เป็นต้น และยังคงปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นเมืองขอมมาก่อน โดยบอกเล่าผ่านตำนานอุรังคธาตุและนิทานพื้นบ้าน เรื่อง ผาแดงนางไอ่ กล่าวถึง เจ้าเมืองเป็นผู้ปกครองเชื้อชาติขอมหรือเขมร จนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ วัฒนธรรมล้านช้างเจริญรุ่งเรืองจนถึงขีดสุดมีการเข้ามา ตั้งถิ่นฐานของผู้คนในกลุ่มวัฒนธรรมไท – ลาว ภายใต้อำนาจการปกครองของอาณาจักรล้านช้าง เมืองสกลนครปรากฏ

หลักฐานการสร้างศาสนสถานทางพระพุทธศาสนาขึ้นหลายแห่ง โดยเฉพาะการดัดแปลงปราสาทหินต่างๆ ที่มีมาแต่เดิมในลักษณะการก่อสุมทับแล้วสถาปนาให้เป็น “พระธาตุ” โดยมีการเชื่อมโยงหรือผูกความเกี่ยวเนื่องกับศาสนสถานและพื้นที่ต่างๆ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงผ่านตำนานอุรังคธาตุ ทั้งนี้ ปรากฏนามเรียกองค์พระธาตุเชิงชุมว่า “พระธาตุเชิงชุม” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า มีการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยของผู้คนในสมัยอิทธิพลทางวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านช้างเจริญรุ่งเรืองในบริเวณเมืองสกลนคร ในชื่อ “บ้านธาตุเชิงชุม” โดยมีองค์พระธาตุเชิงชุมเป็นศูนย์กลางของชุมชนพร้อมกับการทำหน้าที่ปฏิบัติทำนุบำรุงรักษาองค์พระธาตุด้วย

ครั้งถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ อาณาจักรล้านช้างเริ่มอ่อนแอลง ด้วยเหตุผลหลายประการ บ้านเมืองต่าง ๆ รวมไปถึงบริเวณบ้านเมืองในที่ราบลุ่มริมหนองหานจากเดิมอาณาจักรล้านช้างปกครองอยู่ก็ได้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสยาม ปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรที่ทำให้เห็นถึงพัฒนาการของชุมชนอย่างเด่นชัดว่า ในช่วงสมัยธนบุรี อุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์ พร้อมด้วยครอบครัวไพร่พลตัวเลกมาตั้งบ้านเรือน ณ “พระเจดีย์หนองหานเชิงชุม” ต่อมาในราวประมาณปีพุทธศักราช ๒๓๒๙ ชุมชนแห่งนี้ได้รับการยกเป็นขึ้น “เมืองสกลนคร” ตรงกับสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (เอกสารท้องถิ่นว่า “เมืองสกลทวาปี”) โดยให้อุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์ เป็นพระธานีเจ้าเมืองสกลนคร ใช้การปกครองบ้านเมืองในระบบ “อาญาสี่” ประกอบด้วยตำแหน่งสำคัญ คือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร กลุ่มคนที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนเหล่านี้ทำหน้าที่เป็น “ข้าพระธาตุ” และเป็นวัดหลักประจำเมืองสกลนคร ก่อนมีการตั้งวัดต่างๆ ของเหล่ากรมการเมือง ก่อให้เกิดความสำพันธ์ในรูปแบบคุ้มวัดเกิดขึ้น โดยองค์พระธาตุเชิงชุมยังคงเกี่ยวข้องับประวัติศาสตร์บ้านเมืองสกลนครสืบมาจวบจนปัจจุบัน

พระธาตุเชิงชุม : ปราสาทเขมรประจำเมืองโบราณสกลนคร

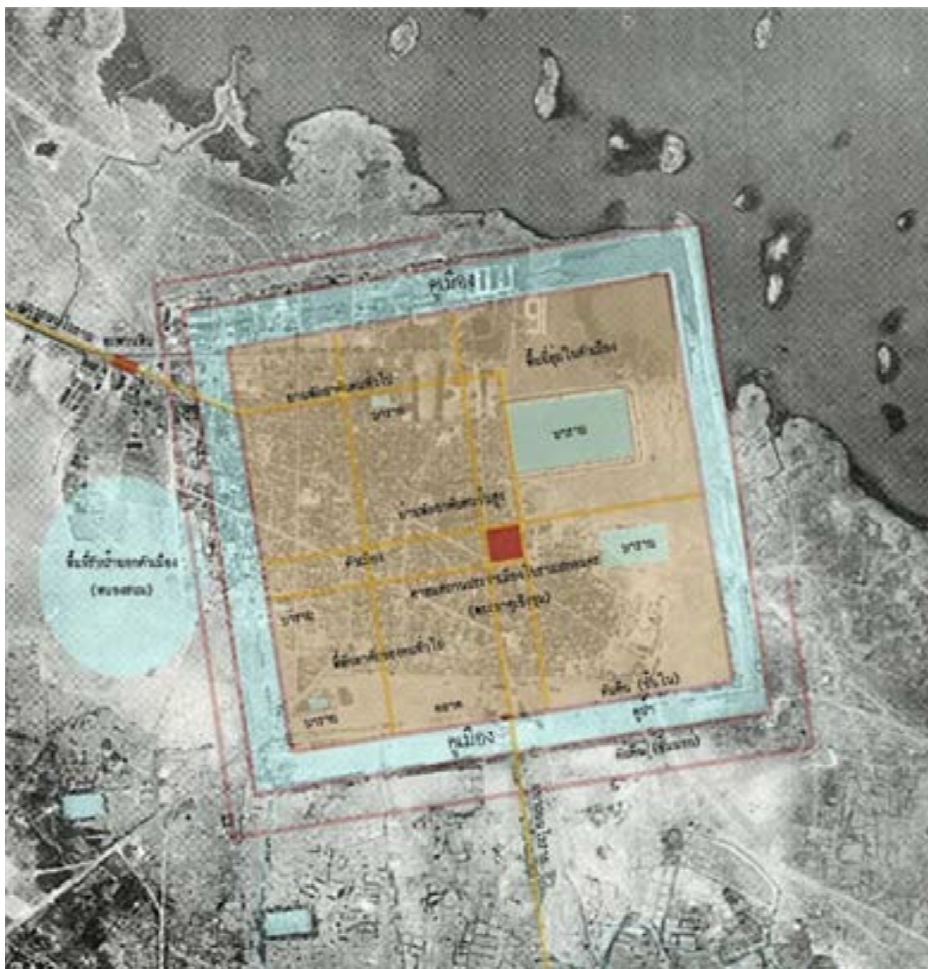
อาณาจักรเขมรโบราณถือได้ว่า เป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความเจริญรุ่งเรืองในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๘ อาณาจักรเขมรโบราณมีรากฐานมาจากวัฒนธรรมทางศาสนาทั้งพราหมณ์ - ฮินดู และพระพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามาจากประเทศอินเดีย กษัตริย์แห่งอาณาจักรเขมรหลายพระองค์ยังแผ่ขยายอำนาจออกไปสู่ดินแดนใกล้เคียง หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรเขมรโบราณ ปรากฏให้เห็นเด่นชัดจากสถาปัตยกรรมที่เรียกว่า “ปราสาท” สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นศาสนสถานประจำเมืองหรือประจำชุมชน ตามคติความเชื่อทางศาสนาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในฝั่งราชอาณาจักรกัมพูชาและในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่างหรือในบริเวณแอ่งโคราช (Khorat Basin) ของราชอาณาจักรไทยแถบจังหวัดอุบลราชธานี ศรีสะเกษ สุรินทร์ บุรีรัมย์และนครราชสีมา นอกจากนี้ยังพบว่า อารยธรรมเขมรโบราณยังแพร่กระจายมาสู่พื้นที่แอ่งสกลนคร (Sakon Nakhon Basin) แถบจังหวัดสกลนครและอุดรธานีอีกด้วย

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ กระแสวัฒนธรรมเขมรโบราณ ขยายอิทธิพลไปอย่างกว้างขวางจากลุ่มแม่น้ำมูลในบริเวณแอ่งโคราชเข้าสู่แอ่งสกลนคร โดยเฉพาะ ในบริเวณพื้นที่เมืองสกลนครหรือเมืองหนองหานหลวง ซึ่งในระยยะเวลาดังกล่าวมีแบบแผนที่เป็นไป ตามแบบอย่างวัฒนธรรมเขมรทั้งสิ้น ดังปรากฏหลักฐานที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุที่แสดง ถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม เห็นได้จากการวางผังเมืองบนที่ดอนให้ประกอบด้วย ระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ดังปรากฏร่องรอยของคูน้ำคันดินรอบตัวเมือง (ภาพที่ ๑) เป็นรูปสี่เหลี่ยม ขนาด ๑,๓๕๐ x ๑,๕๐๐ เมตร คลอบคลุมพื้นที่ประมาณ ๓.๑๗ ตารางกิโลเมตร (๑,๙๘๐ ไร่)^๑ ล้อมรอบด้วยคันดินคันกลางด้วยคูน้ำกว้างขุดลึกถึงระดับกักเก็บน้ำ ขนาดความกว้าง ไม่น้อยกว่า ๔๐ เมตร การวางผังเมืองในลักษณะนี้เป็นหนึ่งในสองแห่งที่พบในบริเวณแอ่งสกลนคร คือ เมืองโบราณหนองหานน้อย และเมืองโบราณหนองหานหลวง นอกจากนี้ภายในและภายนอกตัวเมือง ประกอบด้วย คันกันน้ำ ถนน สะพาน และบาราย เป็นต้น (ภาพที่ ๒)

ภาพที่ ๑ : ภาพถ่ายทางอากาศเมืองโบราณสกลนคร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ การวางผังเมืองในลักษณะนี้ เป็นหนึ่งในสองแห่งที่พบในบริเวณแอ่งสกลนคร คือ เมืองโบราณหนองหานน้อย และเมืองโบราณ หนองหานหลวง นอกจากนี้ภายในและภายนอกตัวเมืองประกอบด้วย คันกันน้ำ ถนน สะพาน และบาราย เป็นต้น

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร กระทรวงกลาโหม

ภาพที่ ๒ : ผังสันนิษฐานเมืองโบราณสกลนคร เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ แสดงองค์ประกอบภายในและนอกเขตตัวเมือง โดยมีหนองสนมและแนวคูเมืองป้องกันน้ำในฤดูน้ำหลากจากภูพาน และหนองหานไหลเข้าท่วมตัวเมือง

ที่มา : ปรับปรุงจาก ธาดา สุทธิธรรม. เมืองหนองหานหลวง (เมืองสกลนคร) อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร , ผังเมืองในประเทศไทย : ผังชุมชนและการใช้ที่ดิน สายอารยธรรมเขมร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ๒๕๔๕, หน้า ๑๔๐.

ผังเมืองโบราณสกลนครได้รับการออกแบบให้มีลักษณะสมมาตร โดยมีองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้วที่ขาดไปไม่ได้คือ “ศาสนสถาน” การสถาปนา “เทวาลัย” หรือองค์พระธาตุเชิงชุม เพื่อเป็นที่ประดิษฐานของรูปเคารพทางศาสนา ตามคติมณฑลศักดิ์สิทธิ์ หรือที่เรียกว่า “มณฑลจักรวาล” โดยการจำลอง “เขาพระสุเมรุ” ล้อมรอบด้วยมหานทีสี่พันดร หรือคูน้ำล้อมรอบ เป็นศูนย์กลางตามความเชื่อ อันเป็นธรรมเนียมที่สืบทอดกันมาในวัฒนธรรมเขมร นอกจากนี้ ธาดา สุทธิธรรม กล่าวว่า การประดิษฐานรูปเคารพ ทำให้เกิดมณฑลอันศักดิ์สิทธิ์ นอกจากเพื่อคุ้มครองประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่และเป็นการคุ้มครองเมืองแล้ว ยังเป็นไปเพื่อความเจริญรุ่งเรืองของเมืองด้วย ๒ ศาสนสถานประจำเมืองโบราณสกลนครหรือองค์พระธาตุเชิงชุมในปัจจุบัน

ตั้งอยู่บนพื้นที่เนินเกือบกลางใจเมืองโบราณสกลนคร ตัวโครงสร้างตั้งหันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก ใช้วัสดุหลักโดยเฉพาะในส่วนของเรือนยอด ประกอบด้วย “หินแลง” (Laterite) ซึ่งพบได้ทั่วไปในบริเวณพื้นที่ด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือของหนองหาน (ภาพที่ ๓) นอกจากนี้พบว่ามีการใช้ “หินทราย” (sandstone) เป็นส่วนประกอบในการทำกรอบประตู เพื่อรับน้ำหนักจากการทิ้งตัวของเรือนยอด (ภาพที่ ๔) โดยปรากฏแหล่งตัดหินทรายในบริเวณพื้นที่แถบ เขิงเขาภูพาน ในส่วนรูปแบบและลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่จัดอยู่ในกลุ่มปราสาทขนาดเล็กประจำชุมชนหรือที่เรียกว่า “สรูก” ๓ มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดประมาณ ๔ x ๔ เมตรและพอจะอนุมานได้ว่าอยู่ในลักษณะของ “ปราสาทหลังเดี่ยว” อย่างไรก็ตามพบว่า การก่อสร้างมีผลงานในลักษณะเป็นงานที่ค่อนข้างหยาบ เมื่อเทียบกับปราสาทหลายหลังที่อยู่ในยุคเดียวกัน อาทิ ปราสาทนารายณ์เจงเวงและปราสาทคูม เป็นต้น

ภาพที่ ๓ : โครงสร้างภายในเรือนธาตุ หรือ ห้องครรภคฤห องค์กรธาตุเชิงชุม ก่อด้วยหินแลง (Laterite) วางเหลื่อมกันขึ้นไปสอปเข้าหากันทั้ง ๔ ด้าน บนสุดปิดด้วยแผ่นหินทราย

ภาพที่ ๔ : พื้นที่ภายในเรือนธาตุหรือห้องครรภคฤหะองค์พระธาตุเชิงชุมมองจากภายในด้านทิศตะวันออก มีการใช้ “หินทราย” (sandstone) เป็นส่วนประกอบในการทำรอบประตู เพื่อรับน้ำหนักจากการทิ้งตัวของเรือนยอด

ภาพที่ ๕ : จารึกอักษรขอม ภาษาเขมร ปรากฏในบริเวณผนังกรอบประตูเรือนธาตุหรือห้องครรภคฤหะ ด้านทิศตะวันออก

ภาพที่ ๖ : ประติมากรรมแบบลอยตัว รูปพระอิศวรหรือพระศิวะ ศิลปะเขมร แบบบาปวนก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ เป็นเทวรูปประธาน ประจำเทวสถานประจำเมืองโบราณสกลนคร (พระธาตุเชิงชุม) มีสภาพสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่มีการค้นพบในบริเวณพื้นที่อีสานตอนบน

การพบจารึกอักษรขอม ภาษาเขมร จำนวน ๑๒ บรรทัด ในบริเวณรอบประตูทางเข้าห้องวิมานหรือห้อง “ครรรคฤห” ด้านทิศตะวันออกขององค์พระธาตุ (ภาพที่ ๕) เนื้อความกล่าวถึงบุคคลจำนวนหนึ่ง พวกกันไปชี้แจงต่อโกลนพล ซึ่งเป็นหัวหน้าหมู่บ้านพระนุรพิเนา ตามคำแนะนำของกำเสดง ว่า ที่ดินซึ่งราษฎรหมู่บ้านพระนุรพิเนามอบให้โกลนพลนั้นมี ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นที่ดินในหลักเขตขึ้นกับหัวหน้าหมู่บ้านพระเลง ที่ดินอีกส่วนหนึ่งอยู่นอกหลักเขตให้ขึ้นกับหมู่บ้านพระนุรพิเนา นอกจากเรื่องการมอบที่ดินแล้ว ข้อความตอนท้ายของจารึกได้กล่าวถึงโกลนพล ได้กล่าวนามอุทิศทาส ๔ คน วัว ๖ ตัว ข้าวเปลือก และที่นา แต่เทวสถาน จากข้อความในจารึกนี้ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้กล่าวนามที่ดินเพื่อเป็นสถานที่สร้างศาสนสถานขึ้นและบริเวณที่ตั้งของพระธาตุเชิงชุม ซึ่งอาจรวมถึงบริเวณพื้นที่เมืองภายในเขตคูน้ำคันดินทั้งหมดคือพื้นที่ของ “หมู่บ้านพระเลง” ส่วนพื้นที่รอบนอกเป็นพื้นที่ของอีกชุมชนที่ปรากฏในจารึกว่า “หมู่บ้านพระนุรพิเนา” อนุมานว่า เป็นบริเวณที่ตั้งของปราสาทนารายณ์แจ้งเวงในปัจจุบัน เนื่องจากตั้งอยู่บนพื้นที่สูงกว่าปราสาทอื่นๆ รวมทั้งยังพ้องตามความหมายของคำว่า “พระนุรพิเนา” ที่หมายถึง “เนินมะตูม” และตั้งอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองสกลนคร นอกจากนี้หลักฐานสำคัญอย่างหนึ่งที่ค้นพบ คือ เทวรูปพระอิศวรหรือพระศิวะในลักษณะรูปประติมากรรมแบบลอยตัว ประทับยืนเกล้ามวยผมเป็น “ชฎามุกฏ” แบบทรงสูง มีพระจันทร์เสี้ยวประดับ

มีการทำพระทาฬิกะ (ครา) และไรพระศก (ภาพที่ ๖) เมื่อนำมาประกอบกับลักษณะของตัวอักษรที่ปรากฏในจารึกและลักษณะทางศิลปะที่ปรากฏจากเครื่องแต่งกายขององค์เทวรูปแสดงให้เห็นว่า ศาสนสถานเขมรประจำเมืองโบราณสกลนครหรือองค์พระธาตุเชิงชุมแห่งนี้อยู่ในกลุ่มศิลปะเขมรแบบบาปวน – นครวัด มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ ตามคติความเชื่อเนื่องในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ก่อนจะถูกทิ้งร้างไป ในระยะต่อมาได้มีการก่อครอบด้วยเจดีย์ทรงปราสาทยอดตามรูปแบบศิลปะล้านช้างดังรูปลักษณะที่ปรากฏในปัจจุบัน

พระธาตุเชิงชุม : อุเทสิกเจดีย์ในวัฒนธรรมล้านช้างและชื่อบ้านนามเมือง

วัฒนธรรมล้านช้างเรียกอย่างหนึ่งว่า วัฒนธรรมลาว เจริญรุ่งเรืองครอบคลุมพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางในช่วงราวประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ – ๒๔ มีรากฐานทางวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างหลายพระองค์แผ่ขยายอำนาจเข้ามายังพื้นที่ภาคอีสาน หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของวัฒนธรรมล้านช้างปรากฏให้เห็นเด่นชัดจากสถาปัตยกรรมที่เรียกว่า “ธาตุทรงบัวเหลี่ยม” ที่นิยมสร้างขึ้นเพื่อเป็น “อุเทสิกเจดีย์” หรือสิ่งสร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศแก่พระพุทธเจ้าหรือแทนองค์พระพุทธเจ้า เช่น เจดีย์ บัลลังก์ รอยพระพุทธบาท พระพุทธรูป พระพิมพ์ เป็นต้น^๕ ทั้งนี้ ภายหลังจากศาสนสถานในวัฒนธรรมเขมรถูกทิ้งร้างไป การเข้ามาของผู้คนและรูปแบบศาสนาความเชื่อในวัฒนธรรมล้านช้างได้เจริญเข้ามาแทนที่การฟื้นฟูศาสนสถานเดิมได้เกิดขึ้นตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าว

ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อวัฒนธรรมเขมรเริ่มเสื่อมอำนาจลงพบว่า เทวสถานและศาสนสถานหลายแห่งในยุคนี้เริ่มมีฝีมือในการก่อสร้างหยาบลง จนกระทั่งมีการละทิ้งการก่อสร้างก่อนที่จะเป็นศาสนสถานร้าง ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นมา กระแสวัฒนธรรมวัฒนธรรมล้านช้าง ขยายอิทธิพลไปอย่างกว้างขวางในบริเวณพื้นที่จังหวัดสกลนคร พระธาตุเชิงชุมปรากฏร่องรอยการทับซ้อนทางวัฒนธรรม กล่าวคือ การเป็นศาสนสถานในวัฒนธรรมล้านช้างที่ทับซ้อนลงในวัฒนธรรมเขมร บรรดาศาสนสถานที่ถูกทิ้งร้าง มีการนำประกอบสร้างใหม่ในมิติพระพุทธศาสนาเพื่อเชื่อมโยงความสำคัญ เช่น วรรณกรรมเรื่อง “พระเจ้าเลียบโลก” และ “อุรังคนิทาน” เนื้อหาได้กล่าวถึงการมาโปรดเวไนยสัตว์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในสถานที่ต่าง ๆ และกล่าวถึงการสร้างพระธาตุเจดีย์อาทิ พระธาตุพนม พระธาตุศรีโคตรบูรณ์ พระธาตุโพนและพระธาตุอิงฮัง เป็นต้น รวมถึงการกำเนิดและล่มสลายของเมืองสำคัญในพื้นที่โดยเฉพาะ “เมืองหนองหานหลวง”

วัฒนธรรมล้านช้าง มีศูนย์กลางทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงได้ขยายอำนาจทางการเมืองการปกครองและนำเอาพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่สกลนครด้วย พระพุทธศาสนาได้เป็นรากฐานสำคัญของการเผยแผ่วัฒนธรรมล้านช้างเข้าสู่พื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งการที่พระธาตุเชิงชุมเป็นศาสนสถานเก่าแก่มาก่อนและตั้งอยู่บนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่แล้ว จึงมีการตั้งชุมชนขึ้นในบริเวณใกล้เคียงของผู้คนที่นับถือพระพุทธศาสนา และเรียกเทวาลัยที่มีมาแต่เดิมว่า “พระธาตุเชิงชุม” หรือ “พระธาตุเชิงชุม” ในสมัยต่อมา ในส่วนนี้เอกสารท้องถิ่นและเอกสารของทางราชการ อาทิ พงศาวดารเมืองกาฬสินธุ์ พงศาวดารเมืองสกลนคร

และบันทึกตรวจราชการมณฑลอุดรและมณฑลอีสานของพระยาศรีวรวงศ์ (ม.ร.ว.จิตร สุทัศน์ ณ อยุธยา) เมื่อพุทธศักราช ๒๔๔๙ มีการเรียกบ้านธาตุเชิงชุมว่า “บ้านธาตุเชิงชุม” และเรียกพระธาตุเชิงชุมว่า “พระธาตุเชิงชุม” ซึ่งต้องตามภูมินามของชุมชน เนื่องจากคำว่า “เชียง” หมายถึง “เมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ” โดยยังคงปรากฏหลักฐานของปราการคูน้ำคันดินล้อมรอบบริเวณตัวเมืองโบราณสกลนคร

นอกจากนี้แผ่นศิลาจารึกที่มีการค้นพบ ณ บ้านท่าวัด ตำบลเหล่าปอแดง อำเภอเมืองสกลนคร ยังปรากฏคำว่า “เชียงใหม่หนองหาน” เป็นนามเรียกอันเดียวกันของบ้านธาตุเชิงชุม โดยจารึกแผ่นนี้สร้างขึ้นเมื่อปีจุลศักราช ๙๘๘ พุทธศักราช ๒๑๗๙ และในส่วนของคำว่า “เชียง” มีการให้ความหมายว่า หมายถึง “ฐานที่ตั้งของบางสิ่งบางอย่าง” อาทิ เชียงเขา เชียงเทิน เชียงสะพาน เป็นต้น อาจหมายรวมถึง “เท้าหรือตีน” ตามความเชื่อในอุรังคินทานว่า องค์พระธาตุเชิงชุมแห่งนี้ เป็นที่ประทับขุมนม รอยบาทของพระพุทธเจ้าอีกด้วย

รูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมขององค์พระธาตุเชิงชุม

ความศรัทธาของผู้คนที่มีต่อความเชื่อทางศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมักถูกรังสรรค์ออกมาในรูปแบบของงาน “ทัศนศิลป์” ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของตนเองตามอิทธิพลทางวัฒนธรรมในช่วงเวลานั้น ๆ สกลนคร ปรากฏร่องรอยทางวัฒนธรรมในช่วงเวลาต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะหลักฐานงานทัศนศิลป์ในรูปแบบของศาสนสถานทับซ้อนระหว่างกัน โดยเฉพาะพระธาตุเชิงชุมที่ปรากฏร่องรอยชัดเจนระหว่างวัฒนธรรมเขมรกับวัฒนธรรมล้านช้าง ที่พบจากลักษณะของโครงสร้างจากภายในและภายนอก ศักดิ์ชัย สายสิงห์^๖ กล่าวว่า พระธาตุเชิงชุมเป็นเจดีย์ทรงปราสาทยอดแบบล้านช้าง กลุ่มพระธาตุพนม อาทิลลศิลป์เขมร จาม และอยุธยาผสมกับเจดีย์ทรงระฆังสี่เหลี่ยม^๗ มีขนาดความสูงประมาณ ๒๗ เมตร นับได้ว่า เป็นพระธาตุที่มีขนาดสูงเพียวกะทัดรัดได้ทรงทรงงดงามอย่างลงตัว องค์พระธาตุเชิงชุมมีรูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ทับซ้อนระหว่างสองวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ดังนี้

๑. เรือนธาตุ

มีลักษณะเป็นเรือนธาตุแบบซ้อนชั้น จำนวน ๖ ชั้น ทรงสี่เหลี่ยมด้านเท่า รอบนอกมีขนาดความสูงจากพื้นดินถึงฐานองค์ระฆังประมาณ ๘.๕๐ เมตร (รวมฐาน) ส่วนฐานกว้างด้านละ ๖ เมตร มีกำแพงแก้วล้อมรอบ โดยขอบกำแพงสูงจากพื้นประมาณ ๑.๒๐ เมตร ห่างจากองค์พระธาตุประมาณ ๒.๒๐ เมตร แต่ละมุมของเรือนธาตุทำเป็นเสาตั้งหัวเม็ดสูงประมาณ ๑.๘๐ เมตร ข้างละ ๑ เสา ตรงกลางทำซุ้มจะนำทรงยอดปราสาททั้ง ๔ ด้าน โดยมีการทำกลีบนูนประดับ ยอดสุดทำเป็นยอดแหลม ๘ เหลี่ยม ลักษณะคล้ายปราสาท โดยศักดิ์ชัย สายสิงห์^๖ ให้ความเห็นว่า มีลักษณะคล้ายกับซุ้มประตูและหน้าต่างในศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่ด้านหลังบานประตูซุ้มจะนำยกเว้นด้านทิศตะวันออกพบมีการประดับพระพุทธรูปปางประทับยืนปิดทับเอาไว้ด้านละ ๑ องค์ โดยสามารถมองเห็นโครงสร้างและวัสดุของพระธาตุองค์เดิมได้

ในส่วนของทางเข้าจริงด้านทิศตะวันออกทำเป็นอุโมงค์ก่อด้วยอิฐเชื่อมยื่นออกจากองค์พระธาตุกว้างประมาณ ๒.๕๐ x ๑.๕๐ เมตร ต่อเข้ากับผนังด้านหลังพระประธานภายในวิหาร โดยทำเป็นซุ้มประตูทางเข้าที่ปรากฏร่องรอยการประดับลวดลายปูนปั้นลงรักปิดทองประดับกระจกตะกั่ว ๘ สีต่างๆ

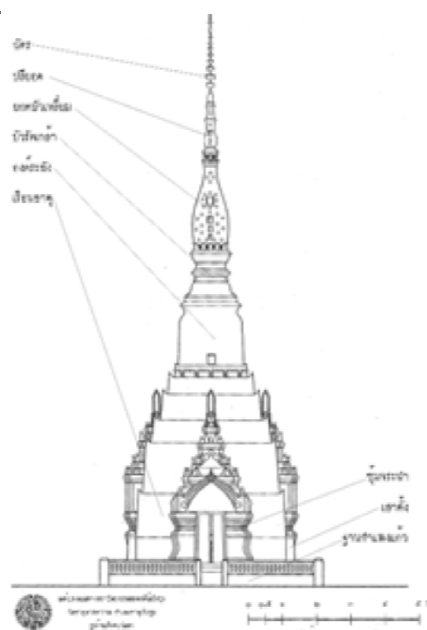
ส่วนบริเวณหน้าบันประดับลวดลายปูนปั้นลายพรรณพฤกษามีรูปสัตว์ อาทิ สิง กระรอก และแล่น (ตะกวด) ตรงกลางประดับจานกระเบื้อง อีกทั้งพบการประดับกระจกเงากรอบดีบุกฉลุลาย ถัดเข้าไปด้านในเป็นทางเชื่อมไปสู่ภายในองค์พระธาตุที่หน้าบันพบมีการลงรักปิดทอง “ลายดอกตะเภา” มีลายก้านขดล้อมรอบ ชำรุดหลุดร่อนโดยมาก ภายในเรือนธาตุหรือห้องวิมานเรียกอย่างหนึ่งว่า ห้องครรภคฤหะ เป็นส่วนสำคัญขององค์พระธาตุ ปรากฏโครงสร้างของอาคารก่อด้วยวัสดุศิลาแลง กรอบประตูทำด้วยหินทราย ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมเขมร มีขนาดความสูงจากพื้นล่างประมาณ ๘ เมตร กว้างด้านละประมาณ ๔ เมตร ที่กรอบประตูด้านทิศตะวันออกพบจารึกอักษรขอมโบราณ กล่าวถึงการแบ่งเขตการปกครองที่ดินแก่หัวหน้านั้บ้านแต่ละหมู่บ้านและการกัลปนา ทาส สัตว์เลี้ยง พืช ที่นา กำหนดอายุจากจารึกทำให้ทราบว่า มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗

๒. องค์ระฆัง

ตั้งอยู่ถัดขึ้นไปจากเรือนธาตุ วัดจากกليبัวเชิง (ลงรักปิดทอง) ไปหาเชิงบัวรัดเกล้าวัดได้ประมาณ ๓.๕๐ เมตร ของเดิมที่ฐานตอนบนประดับแผ่นกระจกทรงสี่เหลี่ยมด้านละ ๑ แผ่น

๓. บัวรัดเกล้า

ตั้งอยู่ส่วนบนต่อจากองค์ระฆังถึงกليبัวหงายในส่วนที่เป็นฐานของยอดบัวเหลี่ยมจะ ทำเป็นชั้นจากกว้างไปหาแคบและกว้างออก เป็นชั้น ๆ ลดหลั่นกัน มีความสูงวัดได้ประมาณ ๓ เมตร จัดเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่งอันเป็นเอกลักษณ์ของพระธาตุเจดีย์ศิลปกรรมลาวหรือล้านช้าง โดยเรียกส่วนประกอบนี้ว่า “แอวขันปากพาน” หรือ “แอวขัน”

ภาพที่ ๗ : องค์พระธาตุเชิงชุม ด้านทิศใต้ เดิมมีการประดับกระจกเงาทรงกลมและลายปูนปั้นรูปดอกมณฑารพ พร้อมลงรักปิดทองในส่วนของยอดซุ้มจรณะและเรือนยอดพระธาตุ (ซ้าย) และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมขององค์พระธาตุเชิงชุม (ขวา)
ที่มา : พิพิธภัณฑ์เมืองสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

๔. ยอดบัวเหลี่ยม

เป็นส่วนสำคัญของกลุ่มเรือนยอด โดยตั้งอยู่ถัดจากบัวรัดเกล้าขึ้นไปมีความสูงประมาณ ๔.๕๐ เมตร เป็นส่วนที่มีการลงรักปิดทองทั้งหมดจรดยอดสุดขององค์พระธาตุ ในส่วนของบัวเหลี่ยมเดิมมีการประดับกระจกเงาทรงกลมหรือกระจกตาควายและลายปูนปั้นรูปดอกมณฑารพ เพื่อเพิ่มความสวยงาม ส่วนฐานมีการปั้นกลีบบัวหงายทั้ง ๔ ด้าน แต่ละด้านมีอยู่ ๕ กลีบ จัดเป็นเอกลักษณ์สำคัญของเจดีย์ที่มีการรับรูปแบบอิทธิพลสถาปัตยกรรมลาวหรือล้านช้าง กล่าวคือ ทำเป็นลักษณะฐานกว้างป่องช่วงกลางและสอบเข้าส่วนปลายก่อนผายออกรองรับปลียอดอาทิ พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม พระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย พระธาตุหลวง แขวงเวียงจันทน์ พระธาตุเมืองเก่า (พระธาตุศรีโคตรบูรณ์) แขวงคำม่วน สปป.ลาว เป็นต้น

๕. ปลียอด

อยู่เหนือยอดบัวเหลี่ยมมีความสูงประมาณ ๔ เมตร ตอนล่างทำเป็นทรงบัวเหลี่ยมย่อขนาดถัดขึ้นไปมีลักษณะคล้ายปล้องไฉนต่อด้วยยอดแหลม ของเดิมพบมีการประดับกระจกเงาทรงรีบริเวณปลียอดตอนบน

๖. ฉัตร

ประดิษฐานบนสุดขององค์พระธาตุ มีความสูงจากต้นถึงปลาย ๔.๓๐ เมตร เป็นฉัตรโลหะลงรักปิดทอง ๗ ชั้น มีระบายนฉัตรเป็นแบบเรียบ ชายด้านล่างของวงฉัตรทุกชั้นร้อยโซ่ประดับตุ้มตั้ง ทำจากแผ่นโลหะรีดแบนลักษณะลักษณะกลมมนปลายเรียวแหลม ชั้นฉัตรชั้นที่ ๑ มีชั้นรองต้นฉัตรทำด้วยเงินมีโซ่โลหะยึดห้อยจากแกนฉัตรบริเวณซึ่งฉัตรชั้นที่ ๑ ฐานฉัตรทำเป็นรูปกรวยคว่ำสวมเข้ากับยอดแหลมของปลียอดทำด้วยวัสดุโลหะหุ้มทองคำ จำหลักข้อความอักษรไทยจำนวน ๕ บรรทัด ดังนี้ บรรทัดแรก “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช” บรรทัดที่ ๒ “และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ” บรรทัดที่ ๓ “ทรงยกฉัตรนี้ขึ้นประดิษฐานบนยอดพระธาตุ” บรรทัดที่ ๔ “เมื่อวันที่ ๒๙ พ.ย.๑๓” และบรรทัดที่ ๕ “เวลา ๑๕.๐๐ น.”

โดยส่วนยอดฉัตรทำเป็นรูปดอกบัวตูมทำด้วยโลหะทองเหลือง ถัดขึ้นไปเป็นกลีบบัวบานมีชั้นนอกชั้นใน จำนวน ๘ กลีบ ทำด้วยทองคำจำนวน ๕ ชั้น ลดหลั่นตามขนาดใหญ่ไปหาเล็ก ปลายสุดประดิษฐานพระพุทธรูปทองคำแท่นเงิน ๑ องค์ แกนฉัตรทำด้วยเหล็กแท่งกลมตันหุ้มโลหะ

หลักฐานและการกำหนดอายุ

อย่างไรก็ตามยังไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่า การก่อพระธาตุเชิงชุมครอบทับปราสาทในวัฒนธรรมเขมรเกิดขึ้นในสมัยใด โดยนักวิชาการได้ให้ข้อเสนอที่แตกต่างกันไป สวงน รอดบุญ^๙ มีความเห็นว่า การสร้างพระธาตุเชิงชุมคงจะได้กระทำขึ้นในยุคสมัยเดียวกับพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์อาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. ๒๐๘๙ – ๒๐๙๐) โดยการสร้างครอบปรangk์ขอมองค์เล็กไว้ตาม คติโบราณที่จะไม่ยอมรื้อสิ่งก่อสร้างเดิมที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ลักษณะของพระธาตุเชิงชุมที่สร้างในครั้งนั้นอาจมีส่วนคล้ายกับพระธาตุพนมเพราะกำลังเป็นที่นิยมหรือเลียนแบบกัน แต่มีการบูรณะและเปลี่ยนรูปแบบองค์พระธาตุในสมัยต่อมา เช่น การเปลี่ยนชั้นเรือนธาตุจากเดิมซึ่งมี ๒ ชั้นเป็นเรือนธาตุหลายชั้น เพื่อรับกับส่วนยอดที่เป็นทรงบัวเหลี่ยมขนาดเล็ก ทำให้เจดีย์พระธาตุเชิงชุมมีลักษณะสูงเพรียวไม่เอะทะแปลกจากพระธาตุทั่วไปที่ลอกเลียนแบบพระธาตุพนมทั้งองค์ และการทำซุ้มจะนำยื่นออกมาทั้ง ๔ ทิศ

จะเห็นได้ว่า การพัฒนารูปแบบของพระธาตุเชิงชุมมีลักษณะพิเศษโดยเฉพาะส่วนรูปแบบของฐานเจดีย์หรือองค์พระธาตุคือไม่ย่อมุม ไม่สร้างบัวเหนื่อฐาน ศิลปะเช่นนี้นิยมกันมาในสมัยอยุธยาตอนต้นและอาจจะแพร่อิทธิพลมายังช่วงพื้นเมืองในแถบภาคอีสานโดยเฉพาะสกลนคร นอกจากนี้ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงให้ความเห็นอีกว่า การสร้างพระธาตุเชิงชุมแบบพื้นเมืองครอบองค์ปรangk์ขอมในสมัยอยุธยา แต่ก็ไม่ได้ให้ความเห็นว่า สร้างในช่วงสมัยอยุธยาตอนต้นหรือตอนกลาง

ทั้งนี้ ผู้เขียนได้ทำการศึกษาและพบว่า ในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาตั้งแต่มีการก่อครอบปราสาทเขมร องค์พระธาตุเชิงชุมแห่งนี้ได้รับการบูรณะสืบมา โดยเฉพาะในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ การที่ซุ้มประตูทางเข้าภายในเรือนธาตุด้านทิศตะวันออกในส่วนของหน้าบัน พบเครื่องถ้วยยุโรปและกรอบกระจกเงา ซึ่งเป็นของหายากอยู่แล้วในท้องถิ่นปะปนกับงานศิลปกรรมลาว – ล้านช้าง จึงทำให้เกิดข้อสงสัยว่า องค์พระธาตุเชิงชุมอาจไม่ได้มีอายุเก่าแก่ถึง สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. ๒๐๘๙ – ๒๐๙๐) หากแต่มีอายุอยู่ในสมัยอยุธยาตอนปลายต่อสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นหรือในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๔ - ๒๕ (พ.ศ. ๒๓๐๐ – ๒๔๐๐) ซึ่งตรงกับความเห็นของศักดิ์ชัย สายสิงห์ ให้ความเห็นว่า ซุ้มจระนำขององค์พระธาตุเชิงชุมมีลักษณะคล้ายกับซุ้มประตูและหน้าต่างในศิลปะสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้นอีกด้วย

ผู้ปฏิบัติพระธาตุเชิงชุมจากอดีตถึงปัจจุบัน

พระธาตุเชิงชุมในฐานะศูนย์กลางของชุมชนปรากฏคติความเชื่อของการอุทิศกัลปนา หรือการมอบสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เป็นผลประโยชน์แก่ศาสนสถาน ซึ่งการกัลปนาถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการอุปถัมภ์ศาสนา ที่มีแนวคิดเกี่ยวกับการอุทิศสิ่งของ ที่ดิน และแรงงานคน สำหรับดูแลเทวสถาน หรือเทวาลัยต่าง ๆ^{๑๐} โดยเป็นที่นิยมมาตั้งแต่วัฒนธรรมเขมรเจริญรุ่งเรืองสืบเนื่องสู่สมัยวัฒนธรรม ล้านช้าง หลักฐานการกัลปนาอุทิศคนให้ทำหน้าที่เป็นข้าพระให้กับองค์พระธาตุเชิงชุมมีน้อยมาก และอาจเนื่องมาจากไม่มีการบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร อย่างไรก็ตามยังพอจะอนุมานได้ว่าการดัดแปลงเทวสถานของขอมให้เป็นพระธาตุเชิงชุมนั้น ย่อมอาศัยแรงศรัทธาจากผู้คนในชุมชนที่ได้รับการกัลปนาให้ทำหน้าที่นี้เป็นหลัก ดังหลักฐานพระราชโองการหรือราชอาชญา ของอดีตกษัตริย์ แห่งอาณาจักรล้านช้างหลายพระองค์ที่ได้สร้างวัดขึ้นและได้ทำการกัลปนาอุทิศ ผู้คน สัตว์เลี้ยง ที่นา ที่ดิน ผลิตผล ยกผลประโยชน์ทั้งปวงตกอยู่กับศาสนสถาน อีกทั้งให้ผู้ที่ได้รับการกัลปนาให้มีหน้าที่ปฏิบัติดูแลซ่อมแซมเสนาสนะทั้งปวง โดยที่ข้าพระธาตุไม่ต้องส่งส่วยให้กับส่วนกลาง ไม่ต้องมีสังกัดมูลนาย บางแห่งพบว่า มีการสาปแช่งผู้ที่ละเมิดราชโองการ เอาของที่ได้รับการกัลปนา แล้วไปเป็นของตนให้ได้รับบาปเคราะห์

ทั้งนี้ การดัดแปลงเทวสถานเก่าให้เป็นพระธาตุเชิงชุมจึงไม่ต้องสิ้นเปลืองงบประมาณ เพราะอาศัยการเกณฑ์แรงงานจากชุมชนที่ได้รับการกัลปนาเอาไว้แล้วซึ่งทำหน้าที่เป็น “ข้าพระธาตุ” โดยพระธาตุเชิงชุมคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนและชุมชนยังมีพัฒนาการจากชุมชนเล็ก ๆ มาเป็นชุมชนขนาดใหญ่ขึ้นต่อการปกครองของอาณาจักรล้านช้างอันมีศูนย์กลาง ณ เมืองนคร เวียงจันทน์ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๒ – ๒๓ เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามในระยะเวลากว่าหลังจากสิ้น รัชสมัยพญาสุริยวงษารมิกราช เกิดความไม่สงบทางการเมืองภายในอาณาจักร รวมถึงปัจจัยความ ขาดแคลนในด้านทรัพยากรและโรคระบาด อาจส่งผลทำให้เกิดการละทิ้งบ้านเมืองและศาสนสถาน กัลปนาให้กร้างซึ่งพบได้ทั่วไปในบริเวณพื้นที่ของจังหวัดสกลนครที่พบหลักฐานว่า เคยเป็นชุมชน ในวัฒนธรรมล้านช้างมาก่อน อาทิ พระธาตุร้าง วัดป่าบ้านปลวก ตำบลคำสะอาด พระธาตุมิชัย บ้านโคกคอน ตำบลโคกสี อำเภอสว่างแดนดิน พระธาตุคงเชียงเครือและพระธาตุศรีมงคล ตำบลปลาไหล อำเภวาริชภูมิ เป็นต้น

เอกสารพงศาวดารเมืองสกลนคร ที่มีการรวบรวมเรียบเรียงขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๖๐ ระบุถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองและทำหน้าที่ผู้ปฏิบัติพระธาตุความว่า ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ อุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์ พร้อมด้วยครอบครัวไพร่พลมาตั้งรักษาพระธาตุเชิงชุม ตั้งอยู่ ณ ตำบลธาตุ เชิงชุม๑๑ และหมู่บ้านอื่น ๆ หลายตำบล ต่อมาได้รับการยกขึ้นเป็นเมืองสกลทวาปี เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๙๑๒ ตั้งให้อุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์เป็นพระธานี เจ้าเมืองสกลทวาปีคนแรก ในสมัยนี้ปรากฏนาม เจ้าอาวาสวัดพระธาตุเชิงชุม คือ “พระครูหลักคำ” และนามหัวหน้าผู้ปฏิบัติ๑๓ พระธาตุเชิงชุม คือ “พระบรรเทา”^{๑๔} อดีตกรมการเมืองขุขันธ์^{๑๕} และ “เพี้ยศรีคอนชุม”^{๑๖} ซึ่งกลุ่มข้าพระธาตุกลุ่มใหม่นี้จึงเป็นราษฎรผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากชาวลาว เมืองกาฬสินธุ์ ที่อพยพมาพร้อมกับอุปฮาดเมืองกาฬสินธุ์ ปัจจุบันยังปรากฏเชื้อสายของผู้ที่ได้รับพระราชโองการ ของรัชกาลที่ ๑ ให้มารักษาพระธาตุ คือ “สาย สกลวงศ์กาฬสินธุ์” ซึ่งตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ในแถบคุ้มกลางธงชัย และคุ้มวัดพระธาตุเชิงชุมในปัจจุบัน

ภาพที่ ๘ : สภาพบริเวณวัดพระธาตุเชิงชุม เมืองสกลนคร คราวพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (พระอิสริยยศในขณะนั้น) เสด็จตรวจราชการมณฑลอีสาน เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๔๙

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

ครั้นล่วงมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ พุทธศักราช ๒๓๖๙ เกิดสงครามระหว่างกรุงเทพฯ กับเวียงจันทน์ เมืองสกลทวาปีได้รับผลกระทบเนื่องจากเป็นเส้นทางที่เวียงจันทน์เดินทัพผ่าน เจ้าเมืองกรมการเมืองสกลทวาปี ไม่ได้เตรียมการป้องกันรักษาเมือง ส่งผลให้เจ้าเมืองได้รับอาญาทัณฑ์ด้วยการประหารชีวิต พร้อมมีการกวาดต้อนครอบครัวพลเมืองสกลทวาปีไปอยู่ที่เมืองกบินทร์บุรี และเมืองประจันตคาม ยังให้คงเหลือให้ทำหน้าที่รักษาพระธาตุเชิงชุมแต่พวกเพี้ยศรีคอนชุม ตำบลธาตุเชิงชุมตำบลหนึ่ง กับบ้านหนองเหียน^{๑๗} บ้านจานเพี้ย^{๑๘} บ้านอ้อมแก้ว^{๑๙} บ้านธาตุนาเวง^{๒๐} บ้านพาน^{๒๑} และบ้านวังยาง^{๒๒} รวม ๗ ตำบล

อำนาจทางการเมืองการปกครองของสยามที่มีเหนือดินแดนแถบนี้ยังส่งผลโดยตรงต่อการทำหน้าที่ของผู้ปฏิบัติพระธาตุอันเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ อาทิ การสักระลอก โดยเฉพาะผู้ชายที่มีอายุ ๑๘ – ๖๐ ปี ชายฉกรรจ์ที่เป็นสามัญชนจะต้องสักระลอก เพื่อขึ้นสังกัดเจ้านายหรือขุนนางคนใดคนหนึ่งซึ่งเรียกว่า มูลนาย หากผู้ใดขัดขึ้น มียอมขึ้นสังกัดมูลนายหรือไปรายงานตัวเป็นไพร่จะมีโทษและจะไม่ได้รับการคุ้มครองจากกฎหมาย เช่น ไม่มีสิทธิในการถือครองที่ดินทำกิน จะฟ้องร้องใครไม่ได้ สมัยต่อมาเมื่อนโยบายปรับปรุงประเทศของสยาม ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตัวเลขที่ขึ้นสังกัดมูลนายได้เป็นพลเมืองสยามอย่างเต็มตัว จากระบบการส่งส่วยและเกณฑ์แรงงานที่เคยปฏิบัติมาอย่างช้านานได้เปลี่ยนมาเป็นการเก็บเงิน บรรดาเลกวัด ข้าพระธาตุ ข้าโอกาสต่าง ๆ ก็ไม่ได้ตกเป็นผลประโยชน์ของวัดอีกต่อไป

ดังนั้น การมีอยู่ของชุมชนกับความต่อเนื่องของกลุ่มข้าพระธาตุหรือผู้ปฏิบัติรักษาพระธาตุที่มีมาแต่เดิมนั้นจึงเริ่มขาดหายไป เห็นได้จากชุมชนของข้าพระธาตุเดิมในบริเวณโดยรอบที่ตั้งของวัดพระธาตุเชิงชุมก็ได้กลายเป็น “ชุมชนศรัทธาวัด” อันเป็นชุมชนที่คนในหมู่บ้านมีสำนึกร่วมกันในทางศาสนาขึ้นแทน^{๒๓} และชุมชนที่เป็นข้าพระธาตุเดิมนั้น จะเรียกกันว่า “ศรัทธาเค้า” ซึ่งส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอยู่ติดกับวัดหรือใกล้วัด ประกอบด้วย ๒ ชุมชนหลัก คือ ชุมชนวัดพระธาตุเชิงชุมและชุมชนกลางธงชัยเท่านั้น ในสมัยหลังจึงไม่พบการกลัปนาคนให้กับศาสนสถานเป็นเพียงการสร้างศาสนวัตถุ ศาสนสถานหรือการบริจาคเงินสิ่งของเท่านั้น ซึ่งยังคงดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งปัจจุบันนี้^{๒๔} ถึงแม้การเป็นข้าพระธาตุในทางทฤษฎีจะเลือนรางจางหาย แต่ในทางปฏิบัติพระธาตุเชิงชุมกลับเป็นศาสนสถานที่ฝ่ายบ้านเมืองสกลนครในอดีตให้ความสำคัญมีการทำนุบำรุงรักษามาอย่างต่อเนื่อง ในสมัยล้นเกล้ารัชกาลที่ ๕ มีการตั้งตำแหน่ง “พระพิทักษ์เจดีย์” ซึ่งเป็นตำแหน่งพิเศษสำหรับผู้ทำหน้าที่กำกับรักษาผลประโยชน์ของวัดและพระศาสนา ซึ่งพบว่าตำแหน่งเดียวกันนี้ก็มีอยู่ที่วัดพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม เช่นเดียวกันจะมีมาก็คนไม่ปรากฏสำหรับพระธาตุเชิงชุมมี “พระพิทักษ์เจดีย์ (แก้ว โคตรธรรม)” กรมการพิเศษเมืองสกลนครเป็นผู้ทำหน้าที่ในตำแหน่งนี้คนสุดท้าย

เนื่องจากระบบสังคมและระบบทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้การบริหารจัดการวัดต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย เดิมการบริหารจัดการหลัก ๆ ขึ้นอยู่ที่เจ้าอาวาสเป็นสำคัญ การปกครองพระสงฆ์ในปัจจุบันได้กำหนดให้แต่ละวัดมีไวยาวัจกร และบางวัดมีการตั้งกรรมการขึ้นในหลาย ๆ ตำแหน่งให้ช่วยกันจัดการดูแล แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าเสียดายว่าการรับรู้เรื่องราวข้าพระธาตุผู้ปฏิบัติพระธาตุเชิงชุมของชาวสกลนคร พบว่า มีจำนวนน้อยที่จะรับรู้เรื่องราวความเป็นมาดังกล่าว ด้วยเป็นสิ่งที่ไม่มีในการเรียนการสอน วิธีการที่จะทำให้เกิดการกระตุ้นคือการใช้ประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาที่สามารถนำไปปฏิบัติต่อองค์พระธาตุเชิงชุม ว่าด้วยการปฏิบัติบูชาและอามิสบูชา มาช่วยสื่อให้เกิดการซึมซับและเกิดการเรียนรู้มากขึ้น

สรุป

พระธาตุเชิงชุมหรือพระธาตุเชิงชุม เป็นโบราณสถานสำคัญแห่งหนึ่งของภาคอีสาน และเป็นพุทธเจดีย์ที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งในอนุภูมิภาคน้ำโขง เนื่องด้วยมีปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง “อุรังคธาตุ” (กำเนิดพระธาตุพนม) ซึ่งเป็นที่นิยมของผู้คนในบริเวณแถบนี้ กล่าวถึงการเสด็จโปรดเวไนยสัตว์เมื่อขึ้นปลายพระชนม์ชีพของพระสมณะโคตม ทรงประดิษฐานรอยพระพุทธรูปในที่ต่างๆ แสดงถึงการประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาในดินแดนแถบนี้ วรรณกรรม ทางพระพุทธรูปศาสนาที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงสภาวะคติชนความเชื่อของผู้คนที่ยอมรับพระพุทธรูปศาสนา รวมถึงการดัดแปลงศาสนาสถานเดิมเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย การทับซ้อนของพื้นที่ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ปรากฏทั่วไปในหลายพื้นที่ของสกลนคร เห็นได้ชัดในสมัยวัฒนธรรมล้านช้าง หรือเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ – ๒๒ เป็นต้นมา ปราสาทในวัฒนธรรมเขมรหลายแห่งในจังหวัดสกลนคร ถูกเรียกว่า “พระธาตุ” และต่อเติมให้เป็น “อุเทสิกเจดีย์” ในทางพระพุทธรูปศาสนาพร้อมกับการเล่าเรื่องอิงวรรณกรรมประกอบ สถานที่นั้น ๆ ได้รับการรังสรรค์ขึ้นด้วยความศรัทธาของผู้คนรวมถึงการทำหน้าที่ “ข้าพระธาตุ” หรือ “ผู้ปฏิบัติ” ในการปฏิบัติรักษาทำนุบำรุงสถานที่สืบมา

ทั้งนี้ การที่องค์พระธาตุทับซ้อนอยู่บนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ระหว่างสองวัฒนธรรม จึงทำให้พระธาตุเชิงชุมมีลักษณะความสำคัญเฉพาะ โดยอาจแบ่งได้ในแง่ของร่องรอยทางประวัติศาสตร์โบราณคดีที่ประกอบด้วยการค้นพบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัย คติชนความเชื่อ รูปลักษณะทางสถาปัตยกรรม เป็นต้น ทำให้พระธาตุเชิงชุม เป็นสถานสำคัญศูนย์รวมใจของผู้คนมาทุกยุคสมัย รูปแบบทางสถาปัตยกรรมและการอุทิศถวายเป็นวัดอุทยานต่อเทวสถานหรือองค์พระธาตุยังบ่งชี้ถึงสภาวะทางความคิดของบรรพชนในอดีต ที่มีต่อการทำนุบำรุงศาสนสถานให้เจริญรุ่งเรือง และยอมแสดงให้เห็นถึง สภาพความเป็นอยู่ของผู้คนในแง่ สภาพเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่เคลื่อนย้ายเปลี่ยนแปลงไปมาในแต่ละช่วงสมัยได้เป็นอย่างดี

เชิงอรรถ

- ๑ ธาดา สุทธิธรรม. (๒๕๔๕). “เมืองหนองหานหลวง (เมืองสกลนคร) อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร” , ผังเมืองในประเทศไทย : ผังชุมชนและการใช้ที่ดิน สายอารยธรรมเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, หน้า ๑๓๘.
- ๒ ดูเพิ่มเติมในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๓
- ๓ หมายถึง หมู่บ้าน ชุมชนหรือเมือง.
- ๔ สุรัตน์ วรารัตน์. (๒๕๔๕). “พระราชูซึ่งชุมและการคลี่คลายประวัติศาสตร์เมืองสกลนคร”, **ประวัติศาสตร์สกลนคร**, หน้า ๘๑.
- ๕ สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. (๒๕๕๐). “ศัพทานุกรมโบราณคดี” . หน้า ๒๖๔.
- ๖ ศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
- ๗ ดูเพิ่มเติมใน, ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๒๕๕๕). “สถาปัตยกรรมประเภท “เจดีย์” (ธาตุ), เจดีย์ พระพุทธรูป รูป ฐานบัว ลม ศิลปะลาวและอีสาน, หน้า ๘๘ – ๙๒.
- ๘ กระเจกตะกั่วหรือแก้วเงิน คือ กระเจกกระยบชนิดหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะ มีความอ่อนตัวสูง ใช้ประดับงานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม.
- ๙ สงวน รอดบุญ นักประวัติศาสตร์ศิลป์ผู้เคยรับราชการที่นครเวียงจันทน์ในสมัยยุคพระราชอาณาจักรลาว เป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องศิลปะแบบลาว
- ๑๐ นิพนธ์ กลางวิชัย, **กลัปนา : ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชนล้านนาต่อการกลัปนาคน**, ดำรงวิชาการ วารสารรวมบทความทางวิชาการ คณะโบราณคดี, หน้า ๑๔
- ๑๑ เอกสารทางราชการและเอกสารท้องถิ่น เรียกว่า “บ้านธาตุเชียงชุม” ปัจจุบันเรียกว่า “บ้านธาตุเชียงชุม” ในพจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ พิมพ์ครั้งที่ ๒ ให้ความหมายของคำว่า “เชียง” หมายถึง เมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ และในพจนานุกรมพจนานุกรมแปล ไทย-ไทย อ.เปลื้อง ณ นคร ให้ความหมายของคำว่า “เชียง” หมายถึง ที่พัก, เมือง เช่น เชียงใหม่ เชียงราย เป็นต้น ซึ่งตรงกับลักษณะของตัวเมืองที่มีปราการคูน้ำคันดินล้อมรอบ.
- ๑๒ สฟสันต์ เพชรคำ. (๒๕๖๐). **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสกลนคร** (พิมพ์ครั้งที่ ๒). หน้า ๑๒๑.
- ๑๓ หัวหน้าผู้ปฏิบัติ เป็นผู้นำในการดูแลศาสนสถาน จัดแจงดูแลศาสนพิธีต่าง ๆ ให้ถูกต้องเรียบร้อยดีงาม และอาจจะหมายถึง “มรรคนายก” หรือ “ศีลวัตร” ด้วย
- ๑๔ พระบรรเทา นามบรรดาศักดิ์เต็ม คือ “พระบรรเทาทุกขราษฎร์” เมืองใหญ่จะปรากฏข้าราชการมีชื่อบรรดาศักดิ์เดียวกันนี้เสมอ (อ้างจาก : เกรียงไกร ปริญญาพล. (๒๕๕๘). **พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับ ร่องอำมาตย์โท พระบริบาลศุภกิจ (คำสาย ศิริขันธ์)**, หน้า ๓๑.)
- ๑๕ เมืองขุขันธ์ ปัจจุบัน คือ อำเภอขุขันธ์ จังหวัดศรีสะเกษ ในอดีตมีเมืองขึ้น ๓ เมือง ได้แก่ เมืองมโนไพร เมืองอุทุมพรพิสัย และเมืองกันทรารักษ์ (อ้างจาก : เกรียงไกร ปริญญาพล. (๒๕๕๘). **พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับ ร่องอำมาตย์โท พระบริบาลศุภกิจ (คำสาย ศิริขันธ์)**, หน้า ๓๑.)

๑๖ เพี้ยศรีครุฑเป็นข้าราชการเก่ามาก่อน, คำว่า “เพี้ย” เพี้ยนมาจากคำว่า “เพีย” เป็นตำแหน่งข้าราชการระดับสูงในระบบธรรมเนียมการปกครองแบบลาว หากผู้ปกครองนครรัฐมีสถานะเป็น “เจ้า” อาทิ นครหลวงพระบาง นครเวียงจันทน์ นครจำปาศักดิ์ ข้าราชการระดับสูงมีตำแหน่งชั้นเพี้ยหรือพระยา ซึ่งเป็นตำแหน่งในระดับเดียวกัน หากเมืองที่ผู้ปกครองมิได้มี สถานะเป็นเจ้า ข้าราชการระดับสูงอาจมีตำแหน่งเป็น “เพี้ย” และมีบางเมืองอาจเทียบได้กับเพี้ยหรือพระยาของนครรัฐ กล่าวได้ว่า การบริหารการปกครองระดับเมืองนั้นตำแหน่งผู้บริหารก็พยายามลอกเลียนแบบมาจากการปกครองระดับนครรัฐ (อ้างจาก : เกรียงไกร ปริญญาพล. (๒๕๕๘). **พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับ รongอำมาตย์โท พระบริบาลศุภกิจ (คำสาย ศิริจันทร์)**, หน้า ๓๑.)

๑๗ บ้านหนองเหียน ตำบลเหล่าโพนค้อ อำเภอโคกสีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร

๑๘ บ้านจันทร์เพ็ญ ตำบลจันทร์เพ็ญ อำเภอเต่างอย จังหวัดสกลนคร

๑๙ บ้านอ้อมแก้ว ตำบลโพน อำเภอโพนนาแก้ว จังหวัดสกลนคร

๒๐ บ้านธาตุนาเวง ตำบลธาตุเชิงชุม อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร

๒๑ บ้านพาน ตำบลขมิ้น อำเภอเมืองสกลนคร จังหวัดสกลนคร

๒๒ บ้านวังยาง ตำบลวังยาง อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

๒๓ นิพนธ์ กลางวิชัย, กัลปนา : ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชนล้านนา ต่อการกัลปนาคน, ดำรงวิชาการ วารสารรวมบทความทางวิชาการ คณะโบราณคดี, หน้า ๒๒

๒๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔

บรรณานุกรม

- เกรียงไกร ปริญาพล, ๒๕๕๘. พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับ รองอำมาตย์โทพระบริบาลศุภกิจ (คำสาย ศิริจันทร์). สกลนคร : โรงพิมพ์สกลนครการพิมพ์.
- จังหวัดสกลนคร, ๒๕๕๗. จดหมายเหตุการณ์บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเชิงชุม จังหวัดสกลนคร พุทธศักราช ๒๕๕๗. กรุงเทพฯ : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- จังหวัดสกลนคร, ๒๕๕๙. พระพุทธองค์แสน สดุดีสถูปปฏิมาอนุสรณ์. เชียงใหม่ : หจก. วนิดาการพิมพ์.
- ณรงค์ศักดิ์ ราวะรินทร์, ๒๕๕๙. อุรังคธาตุ จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). มหาสารคาม : หจก. อภิชาติการพิมพ์.
- ติก แสนบุญ, ๒๕๕๙. ลักษณะอีสานว่าด้วยศิลปวัฒนธรรม. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ธนธร กิตติกันต์, ๒๕๕๗. มหาธาตุ. นนทบุรี : โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด.
- ธาดา สุทธิธรรม, ๒๕๕๕. ผังเมืองในประเทศไทย : ผังชุมชนและการใช้ที่ดิน สายอารยธรรมเขมร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ขอนแก่น : บริษัท ขอนแก่นพิมพ์พัฒนา จำกัด.
- นิพนธ์ กลางวิชัย, ๒๕๕๕. กัลปนา : ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชน สำนวนต่อการกัลปนาคน. ตำราวิชาการ วารสารรวมบทความทางวิชาการ คณะโบราณคดี. พจนานุกรม เจรเนตร, ๒๕๖๑. พงศาวดารเมืองสกลนคร : ฉบับลายมือ อำมาตย์โท พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร). สกลนคร : สมศักดิ์การพิมพ์ กรู๊ป สกลนคร.
- พจน์ จันทระสา, ๒๕๕๑. ร้อยรอยเก่าสกลนคร. กรุงเทพฯ : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ๒๕๕๕. สถาปัตยกรรมประเภท “เจดีย์” (ธาตุ) , เจดีย์ พระพุทธรูป อุบัติภูมิ สิม ศิลปะลาวและอีสาน. กรุงเทพฯ : บมจ.อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- สงวน รอดบุญ, ๒๕๕๕. พุทธศิลปลาว. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สายธาร.
- สพสันต์ เพชรคำ, ๒๕๖๐. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสกลนคร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. เชียงใหม่ : หจก.วนิดาการพิมพ์.
- สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๕๐. ศัพทานุกรมโบราณคดี. กรุงเทพฯ : สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร.
- สุรัตน์ วรางค์รัตน์, ๒๕๕๕. ประวัติศาสตร์สกลนคร. สกลนคร : สกลนครการพิมพ์.
- Santane Pasuk, Philip Stott, ๒๐๐๖. ROYAL SIAMESE MAPS. War and Trade in Nineteenth Century Thailand. Bangkok : River.
- กนิษฐา เรื่องวรรณคดี. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2562.
- นางประพิน วงศ์ภาพสินธุ์. คัมภีร์กลางธงชัย. สัมภาษณ์, ๒๖ สิงหาคม ๒๕๕๗.
- นางราตรี ชำนาญฤทธิ์. คัมภีร์วัดพระธาตุเชิงชุม. สัมภาษณ์, ๒๖ สิงหาคม ๒๕๕๗.
- พระเทพสิทธิโสภณ (สุรสีห์). เจ้าอาวาสวัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหาร. สัมภาษณ์, ๒๖ สิงหาคม ๒๕๕๗.
- สุมิตร พรหมสาขา ณ สกลนคร. คัมภีร์โพธิ์ชัย. สัมภาษณ์, ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๗.
- อาคม พรหมสาขา ณ สกลนคร. คัมภีร์แจ้งแสงอรุณ. สัมภาษณ์, ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๗.